

Raymond Carr, az Exeter University tiszteletbeli tagja a *The Spectator* 2001. június 9-i számában aprólékos kutatómunkával elkészített műnek nevezte a kötetet. Egyetértett a szerző megjegyzéseivel a katonai döntéshozatal légkörét és Moltke kinevezését illetően. Fontosnak tartotta kiemelni, hogy a monográfia figyelmet szentel Moltke személyes tragédiájának is.

Matthew Seligmann, a University of Northampton tanára, a Royal Historical Society tagja dicsérete a szerző témaválasztását, és számottevő tudományos eredménynek minősítette a könyvet, mert jelentős mennyiségű forrásanyag feldolgozásával előremutató gondolatokat tett közzé egy vitatott témában. Véleménye szerint Mombauer monográfiája bizonyítékaival érdemben hozzájárult Moltke döntéshozatalban betöltött szerepének tisztázásához, amely a történetírásban korábban kissé mellőzött kérdés volt. Seligmann fontos kutatási fejleménynek ítélte Moltke szakmai kétségeinek és a politikai vezetőkre gyakorolt befolyásának feltárását, továbbá a Schlieffen-tervvel kapcsolatban tanúsított hozzáállásának bemutatását. Meglátása szerint a szerző munkája további vizsgálatokat tett indokolttá az első világháború előtti időszak tárgykörében (*Reviews in History*, 2001. június).

John Lavalie, a Western New Mexico University tanársegéde, az American Historical Association és a Society for Military History szervezetek tagja kiemelte, hogy Mombauer nem Moltke rehabilitálására, hanem a kérdésnek az ismert preconcepciótól független – inkább politikai, mint katonai természetű összefüggésben történő – tanulmányozására törekedett. Erre jó példát látott a Schlieffen utódlásának körülményeire vonatkozó magyarázatban. A szerzőhöz hasonlóan indokolhatónak tartotta a Schlieffen-terv módosítását, egyetértett a Moltke hozzáértését alátámasztó érveléssel, és elfogadta szemléletének leírását. Színvonalas munkának értékelte a kötetet, megjegyezte azonban, hogy Mombauer az eseménytörténeti háttérrel csak annyiban érintette, amennyiben az a gondolatmenet szempontjából lényeges volt. Így az első világháború történéseiben járatosabb érdeklődők számára néhol nehezekebbé válhat az összefüggések teljes átlátása (*H-Net Reviews*, 2003. június).

Albert Nofi hadtörténész, a New York Military Affairs Symposium alapító tagja, jelenleg az Atlantic Research – Columbia University Press War and Society in East Central Europe 1740–1920 című sorozatának társszerkesztője elismerte a szerző véleményének megalapozottságát Moltke tulajdonságait és a császárra gyakorolt hatását illetően. Észrevétele szerint azonban a munkában részletesebben is megjelenhetnek volna a Schlieffen-terv hiányosságai, illetve azok a Moltke által eszközölt változtatások, amelyek tulajdonképpen támogatták a „jobb szárnyat” (*The New York Military Affairs Symposium Newsletter*, Autumn 2002). Elfogadható Albert Nofi megjegyzése, ugyanakkor a szerző megjelenés előtt álló munkáiban feltételezhetően bővebben kitér mind a hiányolt részletekre, mind a szemben álló haderők összevetésére.

Összefoglalóan Annika Mombauer könyvéről elmondható: a munka fontos érdeme, hogy számos, a szerző elmondása szerint korábban feldolgozatlan elsődleges forrás mellett sok korabeli feljegyzés és naplói idézet segíti a gondolatmenetet. Az alkalmazott jegyzetapparátus látszólag megterhel néhány oldalt, ám pontos forrásmegjelölésekkel és lényeges magyarázatokkal kitűnően egésszíti ki a főszöveget. Így a lábjegyzetek akár önmagukban is, a bibliográfiával együtt pedig különösen hasznos segítséget nyújtanak a témában érdekeltnek számára. A kötet tartalmazza például a német hadseregben 1918 előtt hatályos tiszti rendfokozatok és azok brit megfelelőinek felsorolását. A fényképek megfelelő illusztrációt nyújtanak az érintett személyekről, a térképek pedig annak ellenére elegendő eligazítást adnak a kifejtett részletek megértéséhez, hogy a könyv terjedelme talán továbbiakat is elbírt volna. Emellett a kötet kedvező fogadtatásban részesült, ugyanis következtetéseivel egyrészt szükségessé tette bizonyos nézetek revidálását, másrészt megfelelő kiindulási alapot teremtett a további kutatások számára.

Takács Gyula

SIMÁNDI IRÉN MAGYARORSZÁG A SZABAD EURÓPA RÁDIÓ HULLÁMHOSZ- SZÁN 1951–1956

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat Kiadó, 346 p.

Az egykori Szabad Európa Rádió magyar adásának első öt évéről írt könyvet Simándi Irén, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kutatója. Részletesen, történelmi gondossággal tárja fel a rádió megalakulásának mozzanatait, visszanyúlva a SZEB (Szabad Európa Bizottság) 1949-es, New Yorkban történt bejegyzéséig. A rádióadó célja a szabad világtól vasfüggönnyel elzárt, szovjet fennhatóság alá tartozó rab népek felszabadítása volt. A szerkesztőségek, illetve stúdiók Nyugat-Németország amerikai övezetében, Münchenben kaptak helyet. (A Csehszlovákiába, Lengyelországba, Romániába és Bulgáriába sugárzott műsorokat is ugyanebben az épületben szerkesztették.) A rádió magyar osztályának első ünnepi adása 1951. október 6-án következett el, de műsorsugárzás már 1950 nyarától folyt egy, a görög partok mentén horgony-

zó hajóról. A könyv megírja azt is, mikor, hol, milyen hullámsávon, milyen teljesítménnyel működtek az adótornyok, továbbá mikor, honnan zavarta a magyar politikai rendszer az adásokat.

Figyelmet érdemel a Szabad Európa Rádió megalakulásának, illetve megindulásának nyugat-németországi sajtóvisszhangjáról szóló fejezet. Az idézett lapokból az derül ki, hogy az utca embere az amerikai tulajdonú rádióadó üzemeltetését egyrészt a német szuverenitás megsértésének vette, másrészt sérelmezte, hogy a SZER idegenből jött munkatársai rövid idő alatt lakáshoz jutottak, s élvezték mindazokat a kedvezményeket, amelyek a megszállt amerikaiakat is megillették. Az előbbieknél is bonyolultabb probléma volt az, hogy a SZER csehszlovák osztálya mélyen hallgatott a két és félmillió szudétánemetnek Csehszlovákiából való kitelepítéséről. A német közvélemény emiatt meglehetősen ellenszenvvel viseltetett az adó iránt. Nem tudhatta, mert nem tudatták vele, hogy az USA és a bonni kormány szerződést kötött arról, hogy a rádió nem veheti elő a nemzetiségi kérdéseket.

A szerző a Szabad Európa egyik szerkesztőjének, *Mikes Imrének*, rádiós nevén *Gallicusnak* a *Reflektor* című rovatában közvetített kommentárjaira támaszkodva mutatja be a rádió öt évének szellemiségét, a hallgatókra gyakorolt hatását, a hazai közvélemény alakításában játszott szerepét stb. Kivételt képeznek az '56-os forradalom és szabadságharc napjai: ebből az időszakból a Reflektor mellett még más szerkesztők kommentárjait is idézi a szerző. Kérdés, vajon helyes volt-e, hogy Simándi Irén egyetlen szerkesztőt ragad ki a rádió ismertetésére? Az egykori hallgatók szerint nem rossz e megoldás: a Reflektor témáit maga Gallicus olvasta fel, s e témák mindig időszerűek, találók és változatosak voltak, emiatt szinte mindenkihez szóltak. A hallgatók többsége úgy érezte, hogy helyettük mondja el azt, amit akkoriban álmukban sem volt tanácsos kimondani. De egyéb titka is volt a Reflektornak: a kommentárok szerkezete, a klasszikus logikára épülő gondolatmenete, mondat szerkesztése, szókincse, stílusa, továbbá Gallicus sajátos, de nem magyartalan hangszínyezése igen vonzotta a hallgatókat. A példák százaiból egy-kettő: „...amikor a szélrózsa minden irányából összeverődünk a mikrofon előtt, (...) az első hónapokban (...) haza sem akartunk menni, ott veszkölködtünk éjszakákon át (...) a stúdiókban” – írta egy helyen Mikes, jól érzékeltetve egy ritka igének még ritkább képzővel ellátott alakjával a kivételes lélektani helyzetet. Sztlán a *georgiai Néró* nevet kapta, Rákosi Mátyást pedig hol *testes deftedárnak*, hol *köpcös honvezérnek*, vagy – utalva Rajk László kivégzésére – *sanda mérszárosnak* nevezte. Egy-egy jól megválasztott szó vagy szókapcsolat nyomán a kulcsra zárt ajtók, csukott ablakok, behúzott spaletták mögé zárkózott hallgató máris benne volt a rétor kellette hangulatban. Elhangzott néhány olyan Reflektor is, amelyeket Gallicus írt ugyan, de szabadsága vagy betegsége miatt másvalaki olvasott fel: de akárki volt is az másvalaki, a megszokott hatás elmaradt.

Könyvében utal a szerző Gallicus indulatos, a szerkesztők többségétől eltérő hangnemére is, de azonnal hozzáteszi: „*intellektusa, felkészültsége és elkötelezett igazságérzete hitelesítette munkásságát*”. Ami az indulatos szót illeti, nem a legmegfelelőbb jelző. Gallicus kommentárjainak hangnemét inkább a szenvedélyes, esetleg a hevületes szóval jellemezhetnénk. Egy elhivatott publicistából pedig olykor kibújnak efféle tulajdonságok, különösen akkor, amikor – Mikes szavaival – „*a rémuralom heveny évei peregtek, s a rendőrpincék mélyén és a bírói pulpitisok előtt megfojtódott a lelkiismeretek szabadsága*”.

Mikesnek természetesen előnyére vált, hogy amikor a rádióhoz került, majd' harmincéves gyakorlat állt mögötte. Végigkalandozta, -nyomorogta Európát Brassától Párizsig, életapasztalatot és életből-cselettel szedve össze. Erdélyi és partiumi pályája során beépítette szókincsébe az ott hallott szavakat, nyelvi fordulatokat. Mindezek hozzájárultak veleszületett irodalmi érzékéhez, sajtáságos nyelvezetéhez, gazdagítva a szerző által említett intellektusát és felkészültségét. (A Reflektor-rovat egyébként két hónap híján huszonöt évig élt, ezalatt mintegy hateraz, általában tízperces kommentár hangzott el.)

A szerző jó százötven oldalal is mutatja be, hogyan kommentálta Gallicus a magyar gazdaság és társadalom legkülönbözőbb ágazatait, az erőszakolt iparosítástól a személyi kultuszon át a politika és az egyház viszonyáig. További, majdnem száz oldal szól az 1956. október 23-án kitört forradalomról és szabadságharcról, a bukásról, a SZER elleni vizsgálatról és a hazai rendszer retorziójáról. Ennek a közel száz oldalnak egy része tartalmazza Gallicus mellett más szerkesztők kommentárjait is, főleg a forradalom és szabadságharc idejéből. A lapokon utalás történik a rádióban elhangzott egy-két hibás adatra, illetve téves következtetésre. Ezen nincs mit csodálkoznunk, ha figyelembe vesszük, hogy a szerkesztőség a gyorsan pergő eseményeket nem tudta követni, hiszen erre még a forradalom szabad magyar sajtója sem volt képes.

Az olvasót azonban annál inkább meglepi az a vizsgálat, amely a forradalom befejeztével a rádió ellen indult. A szerző több németországi lapból idéz, amelyek a SZER-t, illetve támogatóit teszik felelőssé a harcok kirobbanásáért és az áldozatokért, mondván, hogy a rádió a szabadságharcokat „*felheccelte*”, illetve nem teljesítette a megígért fegyveres támogatást. A mind német, mind amerikai részről megejtett vizsgálatosorozat azonban bebizonyította, hogy a rádió fegyveres segítséget sosem ígért.

Azt mondják a könyvszerető emberek, hogy az a jó könyv, amely új, a szerző által le nem írt gondolatokat indít el az olvasóban. Ez az a pont, ahol az idősebb hallgatókban kérdés merül fel: vajon elhangzott-e túlzott biztatás, vagy könnyelmű ígéret a rádióban? S ha nem, miért felelnek mégis oly sokan e kérdésre *igennel*? Nézzük csak, mi is történt október vége, a forradalom látszólagos győzelme után. Nagy Imre miniszterelnök november 1-jén átvette a külügyminiszeri tárcát, majd kinyilvánította Magyarország

semlegességét, ezután magához kérette Andropovot, a Szovjetunió nagykövétét, s közölte vele, hogy hiteles értesülései vannak újabb szovjet csapatok bevonulásáról. Követelte e csapattevek kivonását, majd – még ugyanezen a napon – táviratot küldött Hammarskjöld ENSZ-főtitkárnak, amelyben az ENSZ-hez fordulva kérte az ország semlegességének védelme érdekében a négy nagyhatalom segítségét, valamint azt, hogy a világszervezet éppen megnyíló XI. ülésszaka tűzze napirendre a fentebbi ügyeket. A mindig reménykedő magyarok gondolatvilágában azonban átrendeződtek a napi hírcsokor egyébként vegyes szálai, valahogy így: *semlegesek vagyunk, jönnek az ENSZ-csapatok, az oroszoknak menniük kell!* Ne felejtjük el, hogy a győztes (vagy annak látszó) forradalom eufórikus hangulata még inkább kiszorította az emberekből a kételkedést. A nemzet hitt, hinni akart a jóban a tízévnnyi embertelen diktatúra után. Közben elhangzottak ilyesféle mondatok a tengerentúlról: a Nyugat nem hagyja magára Magyarországot, meg hogy *a Nyugat nem feledkezik meg Magyarországról*. Ezek így, együtt formálódtak ígéretté, illetve olyasféle érzéssé, hogy a világ mellettünk áll, és megvédi, ha kell, fegyverrel is a kivívott szabadságunkat. Erre a reménység kovácsolta ígéretre – vagy ígéretre? – emlékeznek az egykori októberi ifjak, a mai hajlott hátú, bús magyarok.

Mikes Imre is megkapta a magáét. Menekülő sokasága, levelek tömege tette felelőssé emberléteket elvételéért. Pedig csak azt mondta a honi ifjaknak: *„Ne tedd le a fegyvert! (...) De a fegyvert, amelyet meg kell tartanod, csakis a forradalom ügyében használd fel!”* Érdekes, hogy a vádlók sosem kérdezték, vajon mit is mondhatott volna Gallicus ahelyett, amit mondott. Mi mást üzenhetett volna azon a mikrofonon át, amelyet a rab népek felszabadítása céljából hoztak létre? Hogy csillapítsatok le magatokat, s legyetek rabok továbbra is?

Elolvassa az utolsó, a retorzióról szóló lapokat, becsuktam a könyvet, s hagytam, hogy az olvasott sorok mozdítsák, élénkítsék a halvány emlékeket, csalogassák elő a sokáig titkon dédelgetett érzéseket. S azért-e, mert a könyv lényegében '56-nál ér véget, vagy azért, mert az idén a forradalom 50. évfordulóját ünnepeljük, egyszer csak eszembe jutott egy régi hang: egy interjú, amelyet a Szabad Európa készített Gallicusszal a 80. születésnapján, huszonhat évvel ezelőtt. Az egykori szerkesztő elmondta az interjúban, hogy egyszer azzal vádolta meg egy szintén emigrációban élő nevezetes kortársa, hogy megtorpant 1956-nál. Ő erre így felelt: *'56-nál megtorpanni azt jelenti: a magyar jövőben élni.*

Egy kiváló könyv által felidézett, megszívlelendő mondat.

Török András István

LÁSZLÓ KÜRTI YOUTH AND THE STATE IN HUNGARY. CAPITALISM, COMMUNISM AND CLASS

(Ifjúság és állam Magyarországon. Kapitalizmus, kommunizmus és osztály)

London – Sterling, Virginia, Pluto Press 2002. 296 p.

A hajdan „vörös” Csepelként elhíresült budapesti kerület – az ott élő munkások élettörténete, életmódja, illetve a kerület ipari fejlődése, urbanizációja kapcsán – mindig is a gyár- és vállalattörténeti, antropológiai kutatások fókuszában állt. Mindez érthetőnek tűnik, ha ismerjük, Csepel milyen kardinális változásokon ment keresztül a 20. század folyamán. Ugyanis „egyetlen” (a valóságban több gyáregységből álló mamutvállalatról beszélhetünk) vállalatkomplexum pusztá léte determinálta a Csepel-sziget északi felén koncentrálódó nagyipar fejlődését és az ott élők életkörülményeit. A két világháború között, de főként az 1950 utáni erőltetett szocialista iparosítás idején a politika, illetve ideológia mindig is irányítani, uralni kívánta Budapest iparilag egyik legfejlettebb részét, beleértve annak társadalmát és az emberek gondolkodásmódját. Érdekesítő, színvonalas munkát tesz kezébe az olvasó, amikor a politológus-történész Kürti László könyvének olvasásába kezd. Mint a cím is jelzi, a kötet célja az ifjúság és az állam sajátos kapcsolatrendszerének bemutatása, azon belül is az elmúlt hetven év magyar ifjúsági „mozgalmának”, az ifjúság sajátos helyzetének, mozgásterének, élet- és munkakörülményeinek elemzése. S ami a legfontosabb, annak bemutatása, hogyan változtak meg a fiatalok mindennapjai, életmódjuk és az őket meghatározó hatalmi viszonyok. Mindezek együttvéve mennyiben határozták meg életpályájukat, „karrierjüket”, társadalomba történő beilleszkedésüket, vagy akár kitorési lehetőségüket.

Csepel mindig is vonzotta az írókat, utazókat, kutatókat és nem utolsósorban Kürti László könyvének célcsoportját: a munkásfiatalokat. Felemelkedési, kitorési lehetőséget kínált azok számára, akik jobb megélhetést, komfortot keresve vidékről, faluról költöztek Budapestre. Ennek a társadalmi rétegnek az életét az 1920-as évektől kezdve, az egymást követő politikai, gazdasági változások összefüggéseiben vizsgálja a szerző. Kürti egyik célja tehát, hogy nyomon kövesse a két világháború közötti parasztszármarzású fiatalok munkássá válását, majd az állam és ifjúság kapcsolatát az államszocializmus időszakán keresztül egészen a kapitalizmus újjászerveződéséig, az 1990-es évekig. Ennek ellenére a szerző nem csak egy kerület helytörténeti elemzésébe kezd, témája sokkal szerteágazóbb: nem áll meg Csepel határainál, de mégis azon keresz-